

JOSEF SCHULZ A JOSEF ZÍTEK (NEJEN) V KORESPONDENCI

Petra Váchová

Josef Schulz and Josef Zitek (Not Only) in Correspondence

Abstract: While the architect Josef Zitek was positively regarded by the emerging architectural avant-garde, his younger colleague Josef Schulz was accused of rigidity, a negative assessment that later influenced his evaluation by art historians. The frequent comparisons between these two representatives of Czech architectural historicism were based on their collaborative work, most notably the buildings of the National Theatre and the Rudolfinum (House of Artists). The initial phase of their collaboration, which began during their time at the Vienna Academy of Fine Arts, was of great importance for Schulz's (and partly also Zitek's) professional career. Upon Zitek's return to Prague in 1864 and his appointment as a professor at the Prague Polytechnic, he engaged Schulz as his assistant. He also ensured Schulz's professional development through both collaboration and recommendations to investors. As a true mentor, he supported him at the outset of his career with his guidance.

The appendix presents the correspondence between Josef Zitek and Josef Schulz that has survived from the initial phase of their collaboration. This incomplete collection of letters is supplemented by relevant extracts from Schulz's letters to his parents, documenting events at the Prague Polytechnic in the turbulent period of the second half of the 1860s, as well as Josef Schulz's study trip to Italy from 1868 to 1870.

Keywords: Josef Schulz – Josef Zitek – history of architecture – historical reception – correspondence – cooperation – Prague Polytechnic

Contact: Mgr. Petra Váchová, Archiv Národního muzea, Historické muzeum Národního muzea, Na Zátorách 6, 170 00; Petra.Vachova@nm.cz

V milnicích dějin umění

Dosavadní hodnocení architekta Josefa Zítka (1832–1909) a jeho mladšího spolupracovníka Josefa Schulze (1840–1917) se v rámci kunsthistorické obce formovalo především na pozadí dvou odlišných profesních a osobních životních drah, které se na určitou dobu intenzivněji proluly. Následující řádky shrnují vývoj recepce obou jmen na poli dějin umění v souvislostech jejich osobnostních profilů a na pozadí zrodu architektonické moderny.

Josef Zitek dráhu architekta opustil poněkud předčasně po požáru Národního divadla roku 1881, před završením padesátky a v podstatě na vrcholu kariéry. Nadále však působil jako člen architektonických soutěžních porot, komisí a především jako pedagog. Roku 1869 vyměnil pod tlakem okolností své působiště na Polytechnickém ústavu Království českého za nově vzniklý Německý polytechnický ústav

v Praze,² kde se jeho pedagogická činnost završila roku 1903. U Josefa Zítka studovali úspěšní čeští architekti jako např. Osvald Polívka (1859–1931), Pavel Janák (1882–1956) nebo Jiří Stibral (1859–1939).³

O osm let mladší Josef Schulz byl v architektuře a památkové péči činný od šedesátých let 19. až do počátku 20. století. V nejrůznějších komisích se angažoval i v první dekádě 20. století. Profesuru dějin architektury na tehdejší c. k. České vysoké škole technické opustil krátce po vyhrocení sporu s posluchači v roce 1910 jako čerstvý sedmdesátník s již poněkud podlomeným zdravím. Také Josef Schulz měl mezi svými absolventy později dobře etablované příslušníky moderny – Václava Roštlapila (1856–1930),⁴ svého asistenta Antonína Balšánka (1865–1921) nebo Josefa Chochola (1880–1956).

Nepříznivé hodnocení Schulzovy pedagogické činnosti v jejím závěru částečně vyplynulo z kontextu určitého

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2024–2028/16.I.b. 0023272).

² V originále: Deutsches polytechnisches Institut. Dále jen zkráceně: Německá polytechnika. Profesorský sbor obsadil místo architektem Josefem Niklasem (1817–1877). Srv. Z. DVOŘÁKOVÁ, Josef Zitek: Národní divadlo a jeho tvůrce, Praha 1983, s. 177–178.

³ Podrobnější přehled žáků a pedagogického působení Josefa Zítka srv. Petr URLICH, Žáci Josefa Zítka, In: Karel KSANDR et al., Architekt Josef Zitek: katalog díla, Praha 1996, s. 92–97.

⁴ Částečné hodnocení pedagogického vlivu Josefa Schulze srv. např.: Michaela ČÁSKOVÁ, Václav Roštlapil: český architekt historizujících slohů a nastupující moderny, diplomová práce Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2020.

Obr. 1. Josef Zítka na kresbě J. Mukařovského, Světozor: Obrázkový týdeník, 27. 5. 1881, 15 (22), s. 1. Zdroj: Národní knihovna ČR - Kramerius (Permalink: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:d7b27e4c-2368-4b1b-9b93-1d8f2f2c71f5>).

generačního nedorozumění a ze souvisejícího dobového úsilí o reformu technického, potažmo architektonického studia.⁵ Teoretický nástup moderny symbolizovaný příchodem Jana Kotěry roku 1898 do Prahy se na půdě České polytechniky prakticky završil roku 1900 založením Spolku posluchačů architektury, mezi jehož zakládající členy byl zdánlivě paradoxně, de facto však z důvodu určité legitimizace vzniklého uskupení, přizván právě i profesor Josef Schulz.⁶ Po dvou letech existence začalo uskupení projevovat jednoznačné směřování k hodnotám moderny. Tím se formoval i nesoulad mezi nastupující avantgardou a profesorem Schulzem, který „žádným výzvám architektonické moderny fakticky nikdy nebyl vystaven“ a musel čelit konkurenci „vycházející z odlišných ideových předpokladů a uplatňující nové pedagogické metody“.⁷ Celostnější přístup k hodnocení Schulzových pedagogických vkladů a integraci jejich zdánlivých protimluvů umožnil až další časový odstup: „Koncept architektonické moderny měl své myšlenkové

kořeny v teorii německého architekta Gottfrieda Sempera [...] a do výchovy architektů je začal již dříve uvádět profesor české techniky novorenesancista Josef Schulz“.⁸

Právě obava o znevážení vlastní dosavadní kariéry a s ní spojená neochota přijmout a hájit osobitý styl posluchačů postavila mezi Josefa Schulze a novou generaci architektů nepřekročitelnou zeď. Vzniklý generační rozpor svou intenzitou ovlivnil recepci Schulzovy osobnosti jak nastupující generací architektů, tak i uměnovědců. Pro zde sledované téma je zajímavé, že moment komparace osobností Josefa Schulze a Josefa Zítka se objevil již na stránkách dobové architektonické publicistiky: „Jen když – byv vyzván k funkci soudce a rozhodčího nad soutěžícími pracemi i nad veřejnými projekty – byl donucen k vystoupení, neváhal a položil vždy klidně a bez váhání svůj hlas a své veto na prospěch zpátečnického proti návrhům moderního vyznání. A přece nikdy neměl odvahy veřejně vystoupiti a prohlásiti se otevřeně proti moderní architektuře svým názorem a svým slovem muže. Jeho jedinou činností bude činnost architekta, zejména čtyř pražských monumentálních budov. Bude jednou krásnou úlohou spravedlnosti historie a kritiky pevně vymeziti, mnoho-li zásluhy náleží mu za Zítkem jako dostaviteli a spolupracovníku na Národním divadle a Rudolfině a jakým umělcem byl na museích Zemském a Uměleckoprůmyslovém, jež jsou pracemi jeho samotného.“⁹ O bezmála čtyři desetiletí pozdější hodnocení historika Zdeňka Wirtha, který se významně podílel na zachování i základním zpracování Schulzova (i Zítkova) odkazu,¹⁰ přináší neméně nelichotivý obraz Schulze v kontrastu s jeho mentorem, poukazující na „nesložitou osobnost umělce, který není schopen pronikavého pohledu na osoby a věci a nepovznáší se nad normálního turistu, přesto že potom po čtvrtstoletí udával svým dílem i svou pedagogickou činností ráz monumentálnímu umění v Praze, když se jeho starší druh Josef Zítka na škodu celého vývoje české architektury po požáru Národního divadla nadobro vzdal umělecké činnosti.“¹¹

Snaha o srovnávání obou členů krátkodobé tvůrčí dvojice pronikla v menší i ve větší míře také do monografií Josefa Zítka.¹² Teprve když v devadesátých letech autoři Schulzovy monografické výstavy nasměrovali pozornost také k jeho životu a dílu, vybědli zároveň poprvé odbornou veřejnost k jisté zdrženlivosti v kritice: „Odpovíme si nejdříve alespoň stručně na otázku, známe-li vůbec Schulzovu tvorbu natolik důkladně, abychom o ní mohli pronášet soudy“.¹³ Právě toto shrnutí „problému Schulz“ v dějinách architektury z pera

⁵ Srv. stať architekta Antonína Engela na stránkách *Stylu*, která upozorňuje na disproporci studia, založenou na přetrvávajícím historizujícím přístupu k látce. (Antonín ENGEL, *Škola architektury, Styl: Časopis pro architekturu, stavbu měst a umělecký průmysl 1911*, č. 1, s. 182–184).

⁶ Srv. ANM, fond Josef Schulz, inv. č. 430.

⁷ Srv. Marcel PENCÁK, *Nástup architektonické moderny a c. k. Česká vysoká škola technická, Umění: časopis Kabinetu pro teorii a dějiny umění Československé akademie věd*, 2008, č. 6, s. 514–528 (citace výše s. 516).

⁸ Josef PECHAR a Petr URLICH, *Programy české architektury*, Praha 1981, s. 20.

⁹ Anonym, zpráva k oslavě sedmdesátých narozenin Josefa Schulze, *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*, 1910, č. 3, s. 51.

¹⁰ Pro pramenovědnou analýzu srv. Petra VÁCHOVÁ, *Fond architekta Josefa Schulze. Tvůrce budovy Národního muzea v archivních dokumentech. Časopis Národního muzea. Řada historická*, 2023, č. 1–2, s. 3–24.

¹¹ Zdeněk WIRTH, *Italia magistra. Italská cesta Josefa Schulze*, Umění: sborník pro českou výtvarnou práci (Jan Štenc), č. 17, 1945–1947, s. 177–189.

¹² Alois KUBIČEK, *Architekt Josef Zítka (1832–1932)*, Praha 1932; Eva KRŤILOVÁ, *Architekt Josef Zítka*, Praha 1954; Zora DVOŘÁKOVÁ, *Josef Zítka*, Praha 1983. V roce 1995 se konala velká monografická výstava, ke které byl rovněž vydán podrobnější katalog (citace viz pozn. č. 3). Informace editor a autor aktualizoval v dalších dvou publikacích: Karel KSANDR et al., *Architekt Josef Zítka, jeho rodina a Lčovice: sborník vydaný při příležitosti 100. výročí úmrtí Josefa Zítka, Lčovice 2009* a Karel KSANDR, *Josef Zítka: architekt, pedagog a památkář*, Praha 2009.

¹³ Jindřich VYBÍRAL, *Problém Josef Schulz*, in: Jindřich NOLL, *Josef Schulz 1840–1917*, Praha 1992, s. 5. Autorem úvodní stati byl Jindřich Vybíral. Avantgarda zastoupená např. arch. Pavlem Janákem měla na pranýři především Schulzovo působení v nejrůznějších komisích, jež vnímala jako určitou brzdu pro další rozvoj města. V komisích často zasedal také Josef Zítka, který s Josefem Schulzem zastával obdobné názory. Nicméně jeho hodnocení ze strany avantgardy se dělo již s odstupem, protože před jejím oficiálním zformováním zemřel.

Obr. 2. Josef Schulz podle fotografie ze závodu J. Tomáše v Praze, Světozor: Obrázkový týdeník, 22. 2. 1884, 18 (10), s. 109. Zdroj: Národní knihovna ČR - Kramerius (Permalink: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:455b1f80-0b0b-486e-a4ff-e35f43f5e207>).

Jindřicha Vybírala rovněž zřetelněji poukázalo na úskalí nedostatečně pramenně podloženého hodnocení.

V něm z objektivní příčiny dlouholeté nepřístupnosti pramenů dosud chyběly další položky Schulzovy odborné činnosti, včetně teoretické architektonické publicistiky.¹⁴ Pochopitelně tím i v této oblasti Schulzem projevená progresivní „linka“, založená na pragmatismu, zohledňování ekonomických hledisek a sledování nových stavebních materiálů, zůstala v umělecko-historické literatuře v podstatě nevyřčená ještě téměř sto let po jeho smrti.¹⁵ Nutno také podotknout, že i osobnostní profil Josefa Schulze zůstal v podstatě zamlžený oproti Zítkovi, kterému autorka jeho nejjobsažnější monografie Zora Dvořáková dopřála poměrně podrobný, byť na nekompletní pramenné základně a místy i odvážně vystavěný osobní portrét. Výrazně celistvěji dochovaná Schulzova osobní pozůstalost skýtá pestrý materiál pro podchycení jeho mimoprofesionálních rolí v oblasti volnočasových aktivit, filantropie či společenského života. Nedávno zpřístupněná korespondence a egodokumenty nabízejí příležitost podniknout

badatelskou cestu k žádoucí monografii Josefa Schulze a dopřát tak objektivní a možná i komplexnější portrét také této osobnosti architektonického historismu.

Podrobnější analýza vzájemné spolupráce obou osobností na základě zpřístupněných pramenů může přispět ke korekci náhledu na nenápadnou, ale v umělecko-historickém diskursu zjevně dlouhodobě formativní roli zítkovsko-schulzovské komparace. Jako přínosná se jeví také možnost prozkoumat blíže problematiku autorského podílu na společných projektech a její provázání se specifiky kooperativního tvůrčího procesu.

V meznících vzájemné spolupráce¹⁶

Josef Zitek se s Josefem Schulzem seznámil čerstvě po svém návratu ze studijní cesty po Itálii roku 1862. Suploval tehdy na vídeňské akademii¹⁷ za profesora Eduarda van der Nüllu (1812–1868). Jako jeho asistent pracoval také ve Van der Nüllově architektonické kanceláři, resp. v ateliéru Augusta Sicarda von Sicardsburg (1813–1868), jehož náklonnost se Schulzovi v době studií podle svědectví korespondence podařilo získat.¹⁸ Schulz zde studium zahájil rok předtím jako čerstvý absolvent pražské polytechniky. Volný čas ve Vídni dělil mezi získávání řemeslnické praxe a praxi architektonickou, která mu později přinesla i vítaný, byť nevelký přivýdělek.

Není vyloučeno, že vzájemnou spolupráci iniciovala Zítkova výzva k součinnosti na projektu pro muzeum ve Výmaru (1862–1869): „*Když jsem byl na Vídeňské akademii, pracoval jsem v roce 1863 odpoledne v kanceláři arch. Zítka na plánech pro Výmarské muzeum.*“¹⁹ Soliterní zmínka z vlastního pozdního soupisu Schulzových prací ovšem není doložena nikde jinde a minimálně vročení s ohledem na přehled jeho činnosti vyplývající z korespondence s rodiči nevypadá věrohodně.²⁰ Naopak Schulzova praxe v letech 1861–1863 v ateliéru vídeňských architektů Ludwiga (1797–1863) a Emila Försterových (1838–1909), která mu přinesla poměrně prestižní zkušenosti včetně účasti na stavbě vídeňského Arsenálu, je dokumentována nejen v dobové rodinné korespondenci, ale např. i v profesním curriculum, které architekt přikládal v mnoha variantách k nejrůznějším žádostem.²¹

Především ze Schulzovy korespondence s rodiči vyplývá, že v průběhu vídeňských studií zvažoval nejrůznější varianty profesního směřování. Možnost zůstat ve Vídni u Försterových zřejmě pozbyla na síle také vlivem změn

¹⁴ K osudům Schulzovy pozůstalosti podrobněji srv. P. VÁCHOVÁ, Fond architekta Josefa Schulze, s. 14–17.

¹⁵ Schulzovo publicistické dílo zpracoval a částečně editoval M. Horáček (Martin HORÁČEK, Přesná renesance v české architektuře 19. století. Dobová diskuse o slohu, Olomouc 2012).

¹⁶ Poděkování za objasnění některých momentů v rámci spolupráce Josefa Schulze s Josefem Zítkem patří Karlu Ksandrovi. Z konzultace vyplynulo, že někdejší studentský zájem respondenta zřejmě přispěl i k záchraně objektu vliněvského kostela a nejspíš i výmarského muzea.

¹⁷ „Akademie der vereinigten bildenden Künste“, jak zněl její oficiální název od r. 1812 (v textu dále jen „vídeňská akademie“), měla pro pretendenty architektury patřičnou prestiž, přestože status vysoké školy obdržela teprve v roce 1872.

¹⁸ Srv. Schulzovu reflexi v dopise otci z 20. 12. 1861: „*In der Architekturschule geht es jetzt besser, seitdem wir einen Assistenten bekommen haben.*“ (ANM, Josef Schulz, inv. č. 96).

¹⁹ Srv. NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, Seznam prací, které jsem vykonal od počátku mé praktické činnosti, ID 20071218/02. Plány a skici Výmarského muzea jsou uloženy pouze ve fondu Josefa Zítka v MAS NTM, vysvědčení o praxi u Försterových (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20061218/02).

²⁰ V korespondenci s rodiči z roku 1863 (ANM, Josef Schulz, inv. č. 96) zmiňuje pouze práci pro Försterovy, resp. drobnější školní projekty pro profesora Augusta von Sicardsburga. Srv. Z. DVORÁKOVÁ, Josef Zitek, s. 89. Od ní tuto informaci přejali patrně další autoři (K. KSANDR et al., Architekt Josef Zitek, 1996, s. 16).

²¹ Např. v žádostech o cestovní stipendium nebo profesorské místo (Srv. např. NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20070302/05).

Obr. 3. Ludwig Angerer (fotograf), August Sicard von Sicardsburg, 1867-1868. Zdroj: Wien Museum Inv.-Nr. 146825, CCO (<https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/250095/>).

v ateliéru po smrti Ludwiga Förstera v roce 1863.²² V době vídeňských studií Josef Schulz zároveň vytrvale usiloval o získání cestovního stipendia. Téma se pravidelně objevuje v korespondenční komunikaci s rodiči, resp. otcem, který mu i v této oblasti poskytoval nejen morální podporu. V závěru studií se na doporučení svého učitele Augusta Sicardsburga, který jej nadchl pro historismus, ucházel o možnost vycestovat do Itálie, což bylo obligátním završením studia.²³ Sicardsburg se svým kolegou Eduardem Van der Nüllem Schulze také ovlivnili při rozhodování ohledně dalšího setrvání ve Vídni.²⁴ V roce 1864 rovněž svému oblíbenému studentovi z Čech po neúspěšné žádosti o italské stipendium doporučil návrat domů a přijetí čerstvé nabídky krajana Josefa Zítka.²⁵

Zítek, kterému vlastně profesor Sicardsburg předal pomyslnou štafetu mentorství nad talentovaným studentem, působil v letech 1862–1864 jako asistent na vídeňské akademii. Souběžně dojížděl do Výmaru, kde podle jeho návrhu probíhala stavba muzea. Sám v této době podle všeho zvažoval ve Vídni setrvat, jak napovídá jeho žádost o stavitelskou koncesi, resp. zdokumentované úsilí o jmenování dvorním stavitelem.²⁶

Nakonec ovšem jeho pozornost přitáhly změny, které se udály na tehdejší pražské polytechnice,²⁷ kde podobně jako Josef Schulz před svou „vídeňskou etapou“ vystudoval. Vydání organizačního statutu roku 1863 znamenalo nejen zrovnoprávnění obou vyučovacích jazyků, ale také povýšení profesorského sboru na úroveň univerzitních pedagogů. Zároveň došlo k osamostatnění profesury architektury a pozemního stavitelství od stavitelství silničního a vodního.²⁸ Vypsáný konkurs Zítek sice neobeslal, měl však několik přímluvců v profesorském kolegiu. Poslední slovo v obsazení profesorského místa si držel zemský výbor, který v průběhu léta 1864 rozhodl v Zítkův prospěch.²⁹ Schulz se na základě korespondenčně nepřímě podchycené domluvy se Zítkem rozhodl propojit jeho plány se svými.³⁰ V září již sděloval rodičům, že si jej Zítek zvolil za asistenta a že s ním počítá i ve svých dalších projektech. Ze Schulzovy

²² Jeho syn Emil Förster patrně někdy v této době podnikl společně s Adolfem Gnauthem (1840–1884) také studijní cestu do Itálie, z níž se vrátil teprve v roce 1866 (Srv. Heslo „Förster Emil“ zde <https://www.architektenlexikon.at/de/144.htm> [citováno 2024-10-01]). Josef Schulz v dopise otci z 1. 6. 1863 např. také zmiňuje, že Förster nepatří právě mezi Sicardsburgovy přátele. Srv. dobovou korespondenci s rodiči (ANM, Josef Schulz, inv. č. 96).

²³ Již od r. 1862 se pokoušel o získání stipendia tzv. Geilingova nadání na pražské polytechnice, které bylo ovšem přednostně vyhrazeno pro posluchače mostního stavitelství tamtéž. (Srv. A. V. VELFLÍK, Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií a ústavů v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno: Pamětní spis na oslavu založení inženýrské školy v Praze před 200 lety a stoletého trvání polytechnického ústavu Pražského; Díl 1. Od prvního vyučování inženýrským vědám v Rakousku 1686, až do zakončení utrakvistického období polytechnického ústavu v království Českém r. 1869. Praha 1906, s. 403.) Sicardsburgův vliv je evidentní ze Schulzových dopisů otci, kde se často střídají informace o názorech uctívaného profesora s jeho doporučeními. Také Schulzovo pozdější solitérní teoretické angažmá na poli pražského urbanismu odkazuje k možnému ovlivnění Sicardsburgem, který se účastnil urbanistického projektu okružní třídy i dislokace monumentálních staveb. (J. SCHULZ, Pamětní spis stran upravení a rozšíření král. českého hlavního města Prahy: sl. zastupitelstvo měst pražských věnuje v úctě Spolek architektů a inženýrů v království českém, Zprávy spolku architektů a inženýrů 1873, č. 1, s. 23–25).

²⁴ Srv. dopis Josefa Schulze otci z 9. 9. 1864 (ANM, Josef Schulz, inv. č. 96).

²⁵ Doporučení ohledně další kariéry Josefa Schulze vložil prof. Sicardsburg do Schulzova frekvenčního vysvědčení z 14. 9. 1864: „...zur Stelle eines Assistenten an einer höheren technischen Lehranstalt im Fache der Baukunst besonders befähiget erscheint.“ (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20061218/02)

²⁶ Srv. Z. DVOŘÁKOVÁ, Josef Zítek, s. 93. Zítkova korespondence týkající se muzea (Srv. také Goethe- und Schiller- Archiv Weimar, Bestand Autographensammlung, Sign. GSA 96/3603; Bestand Kunstsammlungen, Sign. GSA 175/K 12, GSA 175/K 18 a GSA 175/K 20), jedná se celkem o osm dopisů s německou Goethovou nadací, malířem Friedrichem Prellerem a ředitelem muzea Albertem von Zahnem z let 1866–1869.

²⁷ Plný názvem: Královský český polytechnický zemský ústav v Praze (Königlich böhmisches polytechnisches Landes-Institut in Prag), resp. po reorganizaci v letech 1864–1869 Polytechnický ústav Království Českého (Polytechnisches Institut des Königreiches Böhmen).

²⁸ Srv. František JÍLEK – Václav LOMIČ, Dějiny ČVUT, díl I/sv. 1/, Praha 1974, s. 463–472. Z. DVOŘÁKOVÁ, Josef Zítek, s. 98.

²⁹ V tzv. utrakvistickém období pražské polytechniky (1864–1868) existovaly dvě profesury pozemního stavitelství. Zítek obsadil tu s německým vyučovacím jazykem.

³⁰ Srv. dopisy Josefa Schulze rodičům z 19. 6. a 5. 7. 1864 (ANM, Josef Schulz, inv. č. 96).

Obr. 4. Muzeum ve Výmaru 1910-1935, Bilddatei-Nr. fm820275. Zdroj: Bildarchiv Foto Marburg, Aufnahme-Nr.: 820.275, Konvolut: Transocean-Archiv & Projekt historische fotografische Negative, Konvolut-Signatur: Transocean1978 <https://www.bildindex.de/document/obj32057820?medium=fm820275>.

korespondence s rodiči vyplývá, že oba zdrželo ve Vídni vyčkávání na oficiální potvrzení Zítkova profesorského jmenování ve formě nejvyššího rozhodnutí.³¹

Teprve v listopadu 1864 se Josef Zítek vypravil do Prahy, aby řešil další záležitosti včetně jmenování svého asistenta. Schulzovo asistentské místo bylo schváleno Zemským výborem v prosinci 1864, zároveň se Zítek stal i přednostou oboru architektury a pozemního stavitelství, takže v posledním týdnu před Vánocemi mohl také on opustit metropoli monarchie.³² První z dochovaných dopisů Josefa Schulze Josefu Zítkovi z 30. 12. 1864 vypovídá o důkladnosti příprav na nový semestr. Zítek vyvíjel v úvodu svého pražského působení enormní úsilí k vybavení svěřené katedry potřebnými pomůckami a literaturou.³³

Počátek společného angažmá Josefa Zítka a Josefa Schulze na pražské polytechnice byl poznamenán prostorovou nouzí. Roku 1864 vyjednal rektor Josef Tadeáš Lumbe (1801–1879) pro reorganizovaný polytechnický ústav sídlící v nedostačujících prostorách budovy v ulici U Dominikánů

Obr. 5. Lichtenštejnský palác na Kampě (Odkolkův dům) z pohledu od Vltavy, provizorní sídlo pražské polytechniky v 60. letech 19. stol., (snímek 70. – 80. léta 19. stol.). Zdroj: ANM, Fotoarchiv Práce a Národní politiky, inv. č. 57.

(dnes Husova) pronájem místností v Odkolkově domě, někdejší Lichtenštejnském paláci na Kampě. Ten trval do roku 1872 a nastěhoval se sem celý obor pozemního stavitelství a architektury.³⁴ Do samotné adaptace tohoto přechodného objektu byl angažován Schulz, v literatuře se objevující zapojení Josefa Zítka není pramenně doloženo.³⁵

Zítek byl v tomto období v největším tvůrčím rozmachu a pobýval často mimo Prahu. Úspěšné angažmá ve Výmaru a ocenění ze strany profesorského sboru mu přineslo skutečnou prestiž. Je tedy logické, že pak i některé pedagogické úkoly svěřoval svému asistentovi Josefu Schulzovi.³⁶

Souběžná práce na několika projektech a stále nové nabídky investorů by nebyly zvládnutelné bez větší či menší míry spolupráce, kterou ve svých vzpomínkách zachycuje jeden z jeho pozdějších žáků, architekt Josef Fanta: „Zítek především přinášel myšlenky, poté korigoval a organizoval, sumu vlastní projektové práce nechával na jiných a byl člověkem společenským, rád užíval života a nikdy se nestal otrokem své profese.“³⁷ Schulz si Zítkovu důvěru získal i v této oblasti. Byť není v možnostech této studie k editovaným

³¹ Srv. dopisy Josefa Schulze rodičům z 9. a 17. 9. 1864 (ANM, Josef Schulz, inv. č. 96).

³² Jmenován byl dekretem zemského výboru z 3. 1. 1865 (srv. NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20070302/05), dopis rodičům z 15. 12. 1864 (ANM, Josef Schulz, inv. č. 96). Viz i K. KSANDR et al., *Architekt Josef Zítek*, 1996, s. 10.

³³ Srv. Z. DVOŘÁKOVÁ, *Josef Zítek*, s. 109.

³⁴ Teprve v roce 1872 byl položen základní kámen k nové budově v tzv. Karlových kasárnách, navržené I. V. Ullmannem a provedené Františkem Pavikovským v letech 1871–1875 na pozemku bývalého Zderazského kláštera. Srv. Albert Vojtěch VELFLÍK, *Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií a ústavů v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno: pamětní spis na oslavu založení stavovské inženýrské školy v Praze před 200 lety a 100-letého trvání polytechnického ústavu Pražského. Díl první, Od prvního vyučování inženýrským vědám v Rakousku 1686, až do zakončení utrakvistického období polytechnického ústavu v království Českém r. 1869, Praha 1906–1909, s. 43.*

³⁵ Adaptace se týkala dnešního objektu tzv. Sovových mlýnů (čp. 503 a 504, 527) a Lichtenštejnského paláce (čp. 506) na Kampě. Srv. Wirthův popis: „*Návrh jest pracován se stavitelem Fr. Václavikem (podle záznamu J. Schulze) na podkladě nepodepsaných plánů asi z r. 1850, které jsou v konvolutu uloženy. Mimo tyto obsahuje soubor také různé jiné strojní i stavební plány Fr. Václavika (jeden datován 1864) a anonymní. Návrh Schulzův týká se průčelí a obsahuje skizy i detailní plány. Oproti dřívější gotisující fasádě používá Schulz románské motivy s věžovými nástavci na štítech. Kresby jsou pečlivě provedeny a návrh má příjemné poměry i měřítko.*“ (Ústav dějin umění AV ČR, Oddělení dokumentace /dále ÚDU AV ČR, OD/, fond Zdeněk Wirth, kart. LXXI-W, Listkovnice projektů Josefa Schulze, položka 22. P. Vlček kromě možného Schulzova podílu na adaptaci ve druhé polovině šedesátých let 19. stol. spekuluje také o spolupráci Josefa Zítka (Pavel VLČEK a kol., *Umělecké památky Prahy, Malá Strana, Praha 1999, s. 577-578*). Výkresy (celkem 19) a 1 fotografie srv. NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20041105/03 a 20041101/10. Sám Schulz má tuto položku ve svém soupisu projektů uvedenou jako „*Návrh fasády pro Odkolkův mlýn provedenou stavitelem Václavikem.*“ (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, Soupis projektů, které jsem..., ID 20071208/02). V Zítkově fondu se související dokumentace nenachází.

³⁶ V polovině roku 1865 měl být Josef Zítek, toho času pobývajícím ve Vídni, naopak angažován v záležitosti Fügerovy zlaté medaile, kterou tou dobou již nepřítomnému bývalému studentovi Josefu Schulzovi udělila vídeňská akademie. Vzhledem k jeho zaneprázdnění nakonec cenu protokolárně převzal někdejší Schulzův vídeňský kolega, architekt Oskar Laske (1841–1911). Srv. ÚDU, OD, Zdeněk Wirth, kart. Wv6a (opisy dokumentů z archivu vídeňské Akademie), sv. 3, 163–164 (Josef Schulz). Protokolární předání je datováno 24. 6. 1865.

³⁷ Josef FANTA, *Stavební bouda Národního divadla v Praze, Architektonický obzor*, č. 13, 1914.

textům podat bezchybný soupis, byl na základě stávajících poznatků, tedy s vědomím nekompletnosti pramenů (zejména ze Zítkovy strany) i absence monografického zpracování Schulzovy osobnosti, na následujících řádcích proveden také pokus o náčrt rámcového přehledu Schulzovy a Zítkovy projektční spolupráce v inkriminovaném období šedesátých let 19. století. Záměrně z něj nebyly vynechány ani problematičtější položky s potenciálem pozměnit tvůrčí portfolio obou osobností.

Jako poměrně složitě se také může jevit vymezení autorského podílu, a to nejen s ohledem na zprvu mentorský charakter Zítkova vztahu vůči Schulzovi. Jako césuru lze vnímat rok 1870, kdy si po návratu ze studijní cesty do Itálie založil Josef Schulz vlastní ateliér. Je jasné, že do tohoto momentu pro něj i zatím ne zcela rovnoprávný „holport“ či „dohazování“ projektů od zkušenějšího mentora znamenaly významnou podporu. Ze svědectví dostupných dokumentů rovněž vyplývá, že forma a způsob kooperace mezi architekty se různila. Některé projekty prošly značnými změnami, jiné zůstaly pouze ve stádiu návrhu a další byly např. realizovány třetí osobou.

Ze Schulzových poznámek vyplývá, že Josefu Zítkovi aktivně vypomáhal už v úvodní fázi projektu Národního divadla po roce 1865: „*Jako asistent pracoval jsem na plánech u prof. Zítka a dohotovil úplně projekt. Též základní listinu do základního kamenu vloženou psal jsem na pergament. Na podzim 1868 odcestoval jsem do Itálie. Architekt Tesař vypracoval stavební plány pro provedení stavby divadla.*“³⁸ Schulzovo svědectví zde naznačuje také úzkou vazbu mezi pedagogickou a projektční spoluprací se Zítkem.

Dalším divadelním objektem, který nese právě díky Zítkovi stopy Schulzova působení, je Hankův dům ve Dvoře Králové. K vypracování návrhu na tzv. společenský Hankův dům ve Dvoře Králové byl starostou Antonínem Kadlecem vyzván Zítek, který projekt přenechal právě Schulzovi: „*Na vyzvání tamního spolku vypracoval jsem plány na besední dům spojený s divadelním sálem. Návrh byl přijat a položil se slavnostně základní kámen za příležitosti a přítomnosti Palackého a Dr. Riegra.*“ Právě základním

kamenem roku 1865 Schulzova účast na projektu nečekaně skončila: „*Ke stavbě však nedošlo. Stavěli později docela něco jiného.*“³⁹ Město vypsallo soutěž s novými podmínkami a realizace nového objektu následně probíhala pod vedením stavitele Václava Kaury (1850–1905). Poněkud nešetrné „odstavení“ Schulze jako projektanta bylo patrně vedlejším produktem pozdní formulace pro město nejpříležitějšího stavebního programu (nově byla upřednostněna víceúčelovost budovy).⁴⁰ Z pozdějšího popisu výsledných plánů z pera Zdeňka Wirtha jasně vyplývá preference Schulzova původního řešení: „*[...] je na nich zřejmý jeho podklad původního řešení. [...] je na nich zřejmý jeho podklad původního řešení. [...] je na nich zřejmý jeho podklad původního řešení. [...] je na nich zřejmý jeho podklad původního řešení.*“⁴¹

K projektům, realizovaným v tomto období za účasti obou architektů, patří objekt kostela Stětí sv. Jana Křtitele ve Vlněvsi, dnešní části katastrálního území obce Dolní Beřkovic na Mělnicku. První skici Josefa Zítka k zakázce objednané stavebníkem Josefem Lobkovicem jsou signované rokem 1864. Jeho velkorysé návrhy na přestavbu ovšem nakonec přepracoval Schulz, zřejmě v momentě, kdy se rekonstrukce vlivem statických potíží proměnila v novostavbu. Celá novorománská úprava dnes památkově chráněného kostela vznikla na základě návrhu Josefa Schulze, který jej ještě o devět let později doplnil o kazatelnu. Jedinou realizací vzniklou na základě Zítkova návrhu zůstal nakonec tamější oltář sv. Jana Křtitele.⁴²

V rámci Zítkova odkazu se dokumentaci podařilo identifikovat teprve v osmdesátých letech 20. století, když se po delším pátrání K. Ksandra ukázalo, že plány původně označené jako návrh kostela ve Výmaru obsahují právě projekt kostela ve Vlněvsi.⁴³ Nedávný průzkum dokumentů z Schulzovy pozůstalosti ovšem ukazuje, že ani návrh kostela ve Výmaru není fiktivní záležitostí: „*Nyní pracuji na jednom kostele pro Výmar a budu brzy s projektem hotov. Profesor Schmidt kdysi také udělal jeden návrh, který ale nebyl přijat. Náš návrh má oproti těm jeho jednu velkou výhodu, a sice, že zohledňuje zdejší požadavky a poměry.*“⁴⁴ Byť zatím není zřejmé, proč k realizaci nedošlo, návrh kostela vznikl mezi lety 1864–1867 a překvapivě se

³⁸ Srv. Seznam prací, které jsem vykonal (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20071218/02). Rovněž zápis k 10. 12. 1865: „*Ich arbeite am Theater – Projekt. Heute wurde die kleine Stiege links gleich der H[au]ptstiege recht gemacht.*“ (ANM, Josef Schulz, životopisné poznámky „Lose Blätter aus meinem Leben“ (1863–1866), inv. č. 18). Viz také text dopisu Josefa Schulze rodičům ze 17. 9. 1864 (ANM, Josef Schulz, inv. č. 96). Samotná dokumentace projektu, uložená v MAS NTM, je rozptýlena v Zítkově i Schulzově pozůstalosti, resp. ve sbírce Národní divadlo. Bedřich Tesař (1835–1890), pozdější stavbyvedoucí Národního divadla.

³⁹ V soupisu fondu Josefa Zítka v MAS NTM z roku 1966 ani v aktualizované současné databázi po povodni 2002 evidovaných materiálů položka rovněž není. Josef Schulz divadlo zahrnul do soupisu vlastních prací NTM (MAS, AA, f. 46 Schulz, Seznam prací, které jsem...). Dokumentace projektu srv. NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20041122/08, 20041122/11, 20041125/02, 20041125/03. K Zítkovu spoluautorství aktuálně neexistuje žádný doklad. K identifikaci V. Kaury srv. <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ=100000010-874:&karton=257&folium=65> [citováno 2024-10-01].

⁴⁰ Nejspolehlivější informace o projektu, jeho průběhu i otázce autorství viz Jiří HILMERA, Česká divadelní architektura =: Czech Theatre Architecture, Praha 1999, s. 34–35 (aktualizovaná verze textu srv. <https://www.theatre-architecture.eu/cs/db/?theatreId=154> [citováno 2024-10-01]). Záznam v památkové databázi aktuální stav bádání nezohledňuje (srv. <https://www.pamatkovykatolog.cz/spolecensky-dum-hankuv-12888420> [citováno 2024-10-01]), resp. Martin HORÁČEK, Přesná renesance, s. 101 a pozn. č. 258).

⁴¹ ÚDU AVČR, OD, fond Zdeňk Wirth, katalog k lístkovnici pozůstalosti J. Schulze, kart. LXXXI, položka č. 13.

⁴² Heslo „<https://www.pamatkovykatolog.cz/kostel-steti-sv-jana-krtitele-2157063>“ [citováno 2024-10-01] a K. KSANDR et al., Architekt Josef Zítek, 1996, s. 75–77. Srv. také Schulzův záznam k projektu: „*1873 Oltář a kazatelnu v kostele ve Vlnovsi u Dolních Beřkovic pro knížete Josefa Lobkovic. Oltář a kazatelna provedena ze dřeva.*“ (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, Seznam prací, které jsem provedl..., dokumentace k projektu viz tamtéž, ID 20090728/06 a 20090728/07). Srv. také dopisy č. 22 a 23 v ediční příloze.

⁴³ Karel KSANDR – Břetislav KUBÍČEK, Farní kostel ve Vlněvsi, České vysoké učení technické – Studentská vědecká odborná činnost 1985/1986. K. KSANDR et al., Architekt Josef Zítek, 1996, s. 16. Srv. také Jiří T. KOTALÍK, Josef Zítek (4. 4. 1832 – 2. 8. 1909), český architekt evropského formátu, Zprávy památkové péče 2010, 70 (1), s. 3–10.

⁴⁴ Srv. dopis neznámému (podle kontextu patrně architektu Čeňku Gregorovi) z 22. 3. 1867, kopiář korespondence J. Schulze (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20030827/04). Na žádném jiném místě ovšem tuto skutečnost Josef Schulz nezmiňuje a položka existuje skutečně pouze v odkazu Josefa Zítka (MAS NTM, AA, f. 65 Zítek, ID 20050930/02). Prof. Schmidtem je patrně míněn architekt Friedrich Schmidt (1825–1891).

na něm v zatím podrobněji nespecifikovaném rozsahu podílel i Schulz.⁴⁵

Josef Schulz v Praze navázal na své zatím nenaplněné úsilí o získání stipendia pro zahraniční studijní cestu. Od záměru neupustil ani po návratu do rodného města, kdy se jeho záměr naplnil hned dvakrát. Roku 1867 obdržel od Obchodní a živnostenské komory stipendium k cestě do Paříže na světovou výstavu jako zpravodaj pro obor pozemní stavby. Úvodní část cesty propojil se Zítkem, kterého doprovodil na slavnost dokončení rekonstrukce Wartburgu.⁴⁶ Zítek se výstavy účastnil svými návrhy Národního divadla.⁴⁷ V letech 1868–1870 se Schulzovi konečně podařilo získat stipendium ministerstva kultu a vyučování pro studijní cestu po Itálii. O úspěch jeho žádosti se zasloužil i Zítek, který pro tento účel Schulzovi vystavil velmi doporučující vysvědčení.⁴⁸ Na druhou stranu to byl opět Zítek, kdo měl také hlavní podíl na téměř dvouměsíčním pozdržení Schulzových původních cestovních plánů: „*Prof. Zítek cestoval do Výmaru a přenechal mi přípravu Thunovského paláce pro jednu svatbu.*“⁴⁹

Josef Schulz pobýval na cestě mezi 7. říjnem 1868 a 31. červencem 1870. Kromě toho, že zážitky ze svého pobytu zaznamenal v cestovním zápisníku (zachycujícím období od 1. května do 6. listopadu 1869), po období necelých dvou let zůstal v písemném kontaktu se svou rodinou i se Zítkem. Paralelně si od počátku cesty zapisoval poznámky o navštívených místech do sešítu, který nazval *Giornale*.⁵⁰ Zítek byl v této době projekčně vytižen zejména instalacemi ve výmarském muzeu, které bylo slavnostně otevřeno v roce 1869. Po slavnosti položení základního kamene se také zabýval stavbou Národního divadla v Praze.

Pražská polytechnika zažívala vlivem politických změn poměrně turbulentní období. V době Schulzových vídeňských studií se proměnila v národnostně utrakvistický ústav. Roku 1868 vygradoval tlak, který roku 1869 vyústil v rozdělení školy na dvě samostatné nacionálně profilované instituce. Zatímco Zítek se pod vlivem okolností rozhodl směřovat na německou polytechniku, Schulz svou příležitost chtěl spojit s angažmá na půdě jejího českého protějšku. Ještě

Obr. 6. Josef Schulz, vlastní navštívenka z italského pobytu (1868–1870) Zdroj: ANM, Josef Schulz, inv. č. 14.

za italského pobytu se, povzbuzen právě i Zítkem, ucházel o místo profesora pozemního stavitelství, které se uvolnilo tím, že Josef Niklas (1817–1877) nově převzal profesuru architektury.⁵¹ Neuspěl, podobně jako další kandidát a Zítkův spolupracovník a první stavbyvedoucí Národního divadla Bedřich Tesař (1835–1890).⁵² Profesorský sbor české techniky hlasoval sice pro Tesaře, zemský výbor jej ovšem nejmenoval a ustanovil ho pouze suplentem pozemního stavitelství. Ve veřejné soutěži vypsané zemským výborem byl potom upřednostněn praktik Jiří Pacold (1834–1907), který vystudoval pouze „domácí“ pražskou polytechniku a od roku 1864 byl tamtéž docentem pro průmyslové a hospodářské stavitelství. V národnostně vypjaté situaci měla vyšší kvalifikace na „cizí“ vídeňské akademii i Zítkovo doporučení pro oba uchazeče zjevně spíše stigmatizující účinek.⁵³

Byť byl Zítek kvůli svému vytižení značně liknavým korespondenčním partnerem, o zásadních událostech na pražské technice se snažil Schulze za jeho stipendijního pobytu informovat. Schulz účel své cesty naplňoval s maximální svědomitostí, o čemž svědčí zejména dopisy rodičům a množství dochovaných skic. Také svému mentorovi tedy dopřál v korespondenčním kontaktu líčení některých cestovních zážitků. Dopisy Zítkovi doplňují informace o Schulzově cestě z ostatních pramenů. Informační bohatost

⁴⁵ O návrhu informoval již dobový tisk (Politik z 1. 5. 1864 č. 120, s. 3). Informace se vyskytuje v Zítkově hesle v dobových slovnících (Srv. Konstant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien 1891, 60. Theil, S. 185, Meyers grosses Konversationslexikon, 1905, Bd. 20, S. 962). Viz také A. KUBIČEK, *Architekt Josef Zítek*, Umění: sborník pro českou výtvarnou práci. Praha: J. Štenc, 1931–1932, 5, s. 411). O Schulzově spolupráci zde však zmínka není. Z německé strany však projekt neznají zřejmě ani tištěné prameny, ani není podchyten novodobým výzkumem (Adelheid VON SCHORN, *Das nachklassische Weimar, zweiter Teil: unter der Regierung von Karl Alexander und Sophie*, Weimar 1912 a Hellmut SEEMANN – Thorsten VALK, ed., *Das Zeitalter der Enkel: Kulturpolitik und Klassikrezeption unter Carl Alexander*, Göttingen, 2010).

⁴⁶ Podrobně o této cestě pojednává zde publikovaná studie Adély Bricinové.

⁴⁷ Srv. Österreich-Ungarn / Central-Comité der Weltausstellung zu Paris 1867 [Editor] Bericht über die Welt-Ausstellung zu Paris im Jahre 1867 (Band 1): Einleitung (I). Die Kunstwerke und die histoire du travail (II). Instrumente für Kunst und Wissenschaft (III) — Wien, 1869, Heft II, s. 44.

⁴⁸ Srv. NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20070302/05.

⁴⁹ Podle všeho šlo o přípravu paláce pro sňatek dcery Friedricha z Thun-Hohensteinu Karoliny (1848–1926), s ruským carským komořím Romanem Damianem knížetem Sanguzsko-Lubartowicz (1832–1917) dne 19. 10. 1868 v Praze. Srv. Tagesbote aus Böhmen, 20.10.1868, 17(291), s. 2. Zítkovu zakázku schodiště pro Thunovský, dnešní Thun-Hohensteinský palác (1869–1871) viz Z. DVOŘÁKOVÁ, *Josef Zítek*, s. 187 a strojopisný inventární seznam pozůstalosti J. Zítka z r. 1966 v MAS – položka č. 16.

⁵⁰ „Giornale“ pokrývá období od počátku cesty do 2. 3. 1870, kdy Schulz obdržel stipendium ve výši 600 zlatých (NTM, MAS, AA, 46 Schulz, ID 20031216/13). Ve Wirthově odkazu se pak nachází další Schulzův zápisník pro období 1. 5. – 2. 11. 1869. (ÚDU AV ČR, OD, Zdeněk Wirth, k. LXXI (71)–W, sv. 3, č. 299). Dochovány jsou i studijní skici (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20060524/01, 20060612/04, 20060628/05). Korespondence s rodinou za toto období čítá celkem 38 přijatých a 43 Schulzem odeslaných listů (ANM, J. Schulz, inv. č. 96). Nejpodrobněji k tématu Zdeněk WIRTH, *Italia magistra*, s. 177.

⁵¹ Na prvním zasedání profesorského sboru po rozdělení ústavu 2. 6. 1869 byl na některé profesury vypsan konkurs, netýkalo se to však architektury, jejíž katedra byla jednomyslným rozhodnutím sboru nabídnuta Josefu Niklasovi. K Zítkovu přechodu na německou polytechniku např. J. Kotalík, *Josef Zítek*, s. 6. V dochované korespondenci bohužel k této záležitosti nic dalšího vyčíst nelze. (Srv. dopisy J. Schulze rodičům zde v ediční příloze č. 24 a 25, z nichž vyplývá, že se Zítek navíc právě v květnu odmlčel).

⁵² Podrobněji srv. A. V. VELFLÍK, *Dějiny technického učení*, Díl I, s. 612–613.

⁵³ Srv. Václav LOMIČ – Pavla HORSKÁ, *Dějiny Českého vysokého učení technického*, 1. díl, sv. 2, Praha 1978, s. 39.

této korespondence ocenil i první Zítkův životopisec, Alois Kubiček, který dva domněle jediné dopisy editoval.⁵⁴

Po návratu z italské cesty se důvěra, kterou si Schulz postupně u Zítka získal, zúročila: „Zítek přišel ke mně, vybil mě, abychom pracovali společně, co se stalo.“⁵⁵ Vzájemná spolupráce na poli projekční činnosti vyvrcholila projektem na Dům umělců – Rudolfinum, financovaným Českou spořitelnou (1874–1884). Jeho realizaci předcházela společná studijní cesta po evropských muzeích: „Spořitelna zaslala plány do Vídně ku posouzení. Prof. Schmidtovi a Semperovi. Žádný z plánů nebyl doporučen k provedení. Nato vyzvala nás spořitelna, by jsme dle nového programu vypracovali plány nové. Za tímto účelem odcestovali jsme před Vánoce 1874 přes Baireuth, Kolín, Bruxelles do Londýna a Paříže a prohledli podobné budovy. Po návratu vypracovali jsme plány, které úplně uspokojily a dle kterých budova stavěná byla pod naším řízením. Můj společník málo se staral o stavbu, byl v té době ženichem a já musel jsem obstarávat vše sám.“⁵⁶

O detailech další projekční spolupráce můžeme spíše spekulovat i proto, že dochovaná vzájemná korespondence Schulzovým návratem do Prahy z Itálie v podstatě končí. Je pravděpodobné, že Schulz kladl větší důraz na realizační fázi projektu, kterou ale mohl do jisté míry komplikovat sedm let trvající souběh s realizací stavby Národního divadla u Zítka a další dvě léta pak u Schulze. Právě v rámci dlouhé a asi ne-jintenzivnější spolupráce se patrně plně projevila odlišnost obou osobností, kterou je možné posuzovat z různých zorných úhlů. Je zřejmé, že mohla plnit jak roli překážky, tak naopak příležitosti k vzniku stabilní autorské dvojice.⁵⁷

Zítkova rezignace na vlastní projekční činnost pod vlivem událostí po požáru budovy Národního divadla naději na další projekční kooperaci obou architektů zmařila. Volba Schulze jako architekta následné rekonstrukce budovy požárem poškozeného Národního divadla v roce 1881 proběhla patrně za Zítkova souhlasu.⁵⁸ Díky Schulzovu angažmá se podařilo udržet Zítkovu koncepci a zároveň prosadit a realizovat některé progresivní změny v exteriéru i interiéru (např. propojení s Prozatímním divadlem).⁵⁹ Při nápravě technických nedostatků, které přes mylné domněnky veřejnosti a v zásadě i nespravedlivé osočení tiskem nebyly způsobeny Zítkovou

Obř. 7. Kresby z dopisu Josefa Schulze sestře Antonii dokreslující popis aktuální italské módy (7. 10. 1869, Florencie). Zdroj: ANM, Josef Schulz, inv. č. 98.

nedbalostí, se mohly plně projevit Schulzovy silné stránky – smysl pro technické detaily projektu a pragmatičnost. Zároveň se díky výrazově umělecké blízkosti obou autorů a Schulzově respektujícímu přístupu podařilo objekt obnovit za maximálního zachování původní stylové koncepce.

Zítkovým rozhodnutím ukončit architektonickou praxi přirozeně zanikl také výhled na možné budoucí společné projekty. Oba architekti se nadále setkávali zejména v komisích a porotách nejrůznějších soutěží. Pojilo je také členství v orgánech a spolcích konstituující se památkové péče. Společně působili v Jednotě pro dostavbu chrámu sv. Víta, v komisi pro dostavbu Karlštejna.⁶⁰ Zasedli také v Umělecké komisi (1896–1898), vzniklé na vyzvání pražské městské rady za účelem ochrany architektonických památek v hlavním městě.⁶¹ Zastávali zde obdobná stanoviska podobně jako v dílčích rozhodčích komisích – pro výzdobu dvorany a soutěže na fontánu u Rudolfinu (1891), pomník Palackého (1898), v porotách pro soutěžní návrhy na novou budovu Staroměstské radnice roku 1904, pro zemský ústav pro choromyslné v Bohnicích roku 1905 nebo v komisi soutěže na úpravu Vyšehradu o rok později.⁶²

Přes přetrvávající profesní i názorovou blízkost však mezi oběma architektky postupně vznikl odstup, který nejlépe zrcadlí v Schulzových osobních poznámkách porůznu zachycené reflexe staršího kolegy. Když byl Zítkovi udělen císařem roku 1899 titul dvorního rady, poznamenal si Schulz: „Dnešní noviny přinesly zprávu o jmenování Zítka

⁵⁴ Originály dopisů jsou uloženy pod sign. H6p-2/59 v Divadelním oddělení Národního muzea. Za informaci a zprostředkování jejich digitálních kopií děkuji kurátorce L. Hronkové.

⁵⁵ Seznam prací, které jsem vykonal..., položka „Rudolfinum“ (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20071218/02).

⁵⁶ Pohled Zítkových životopisců na charakter spolupráce na tomto projektu doznal po sedmi desetiletích značnou změnu: „Bude věcí podrobnějšího studia dokázati převážnou práci Zítkovu na tomto díle, v němž dán nepřekonaný vzor řešení veřejných budov na jedinečném pobřeží Vltavy. (Alois KUBIČEK, Josef Zítek, Styl V 1924–1925, s. 129–135). „Iyomezit podíl architekta Zítka, či Schulze na této budově je nemožné. Jejich spolupráce byla dokonalá a každý z nich do ní vložil to nejlepší, co mohl.“ (Karel KSANDR et al., Josef Zítek, 1996, s. 17). Blíže k rodinnému zázemí J. Zítka srv. např. Karel KSANDR et al., Architekt Josef Zítek, jeho rodina.

⁵⁷ K parametrům spolupráce např. K. Ksandr: „Jeden byl větším uznávaným umělcem a druhý lepším organizátorem a technikem“ (K. KSANDR et al., Architekt Josef Zítek, 1996, s. 17).

⁵⁸ Z. DVORÁKOVÁ, Josef Zítek, s. 321–324.

⁵⁹ Schulzovi se podařilo také rozšířit provozní prostory divadla, na úkor počtu míst zlepšil viditelnost v hledišti a z estetických proměn prosadil změny kupole budovy včetně výměny dosavadní měděné krytiny za dnešní břidlicovou. Srv. Marie BENEŠOVÁ, Lenka HORNÝCHOVÁ, K historii návrhů výstavby, přestavby a dostavby Národního divadla, Staletá Praha XVI 1986, č. 1, s. 237–255. Srv. také Jiří HILMERA, Česká divadelní architektura, s. 28.

⁶⁰ Srv. záznam k 9. 6. 1901: „Mimo to byl jsem s komisí dvakrát na Karlovu Týnu vyšetřiti zdali anonymem vytknuté rady při rekonstrukci zakládající se na pravdě. Shledáno, že malby jsou vesměs přemalovány, a že vnitřní úprava neodpovídá starému stavu. Kaple Sv. Kříže znova zlacena, strátila starobylý pel.“ (NTM, MAS, AAS, f. 46 Schulz, ID 20071218/02, Zápisník z let 1899–1901)

⁶¹ Část jejich protokolů je uložena právě v pozůstalosti Josefa Zítka (NTM, MAS, AA, f. 65 Zítek, ID 20070802/13). Srv. také Volné směry, 1898, č. 6, s. 287–291 (prohlášení k ukončení činnosti komise).

⁶² Fontána u Rudolfinu – srv. záznam k 12. 3. a 19., 28.–30. 11. 1891 v zápisníku Josefa Schulze z let 1882–1892 (NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20071218/02), resp. Soutěže umělecké, Volné směry, 1896–1897, č. 5 s. 243–244. Pomník Palackého – Volné směry, roč. 2 1898, č. 9, s. 435–436. Ústav pro choromyslné, Architektonický obzor, 4. 5. 1904, 3 (5), s. 99. Soutěž na úpravu Vyšehradu viz Architektonický obzor, 6. 6. 1906, 5(6), s. [27]. Úprava Staroměstské radnice – Architektonický obzor, 6. 4. 1904, 3(4), s. 16.

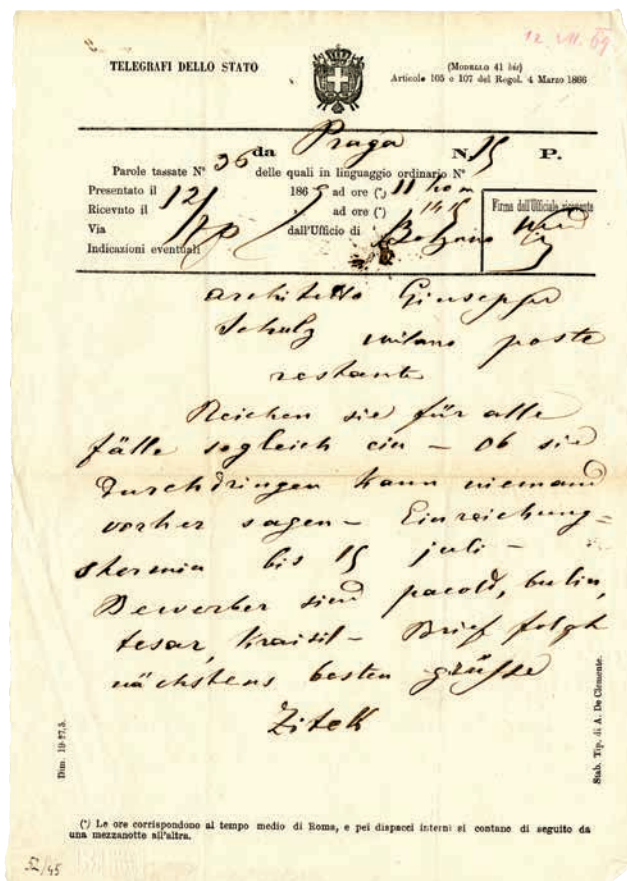
dvorním radou. Za jaké zásluhy se neudává; on to též věděti nebude, nebo po 20 let nic nedělá a ve škole žáků nemá. Jest vidno, že i za to, že kdo nic nedělá, též vyznamenán býti může. Jest to zajisté pohodlnější, než když někdo práci vyznamenání dosáhnouti hodlá.“⁶³ Ani smířlivější hodnocení, zanesené do Schulzova zápisníku snad u příležitosti Zítkova úmrtí v roce 1909, se neobešlo bez prvků kritiky: „Zítek byl nadaný umělec, mohl vyniknouti velkou mírou, měl smysl pro velké dispozice, ale – málo pracoval. Rád se pohyboval ve společnosti a stále pozornost k sobě obracel. Byl dobrého srdce, jelikož sám pocházel z poměrů chudých. Nesnesl opozici, kdo však rázně vystoupil, před tím couvl.“⁶⁴

Obdobnou osobní reflexi z druhé strany bohužel k dispozici nemáme. Je však jasné, že pro další vnímání díla obou nestorů českého architektonického historismu se stal na dlouho určujícím pohled jejich žáků. A ten se již na sklonku století formoval u architektonické moderny známým směrem, jak ukazuje ohlédnutí za první českou výstavou architektury a inženýrství, uspořádanou roku 1898 příslušnou sekcí Spolku architektů a inženýrů: „Subtilnost a jemnost citění jest již u předního žáka Zítkova, u J. Schulze menší a všechna tvarová znalost a dovednost jeho není s to, aby docela tento nedostatek zakryla. On sám přenáší jen tyto vlastnosti na své četné žáky. Jeť horlivým a svědomitým učitelem, přesvědčeným hlasatelem neorenesance, a právě jeho odchovanci upravili fysiognomii nové Prahy a nových Čech... Odevsad zaznívá tato řeč, zabarvená jedině tím, co publikace vídeňských novostaveb do Prahy přinesly.“⁶⁵

Ve svědectví korespondence (k dochovaným pramenům a s poznámkou k navazující edici korespondence)

Prvotním záměrem bylo předložit na tomto místě edici veřejnosti z větší části dosud neznámé korespondence mezi architekty Josefem Schulzem a Josefem Zítkem. Po více než šesti desetiletích od edice Aloise Kubička, někdejšího Zítkova životopisce a kurátora jeho odkazu v Národním technickém muzeu, se ukázalo, že jím vydané dva dopisy nejsou jedinými.⁶⁶ Nezvykle dobře dochovaná Schulzova pozůstalost je rozptýlena mezi několik paměťových institucí. V rámci zpracování jejích částí v Muzeu architektury a stavitelství a v Archivu Národního muzea došlo k nalezení dalšího zlomku vzájemné korespondence. Dochované Zítkovy dopisy doplňuje fragment písemného kontaktu v Zítkově fondu v Muzeu architektury a stavitelství NTM.⁶⁷

Korespondence mezi Josefem Schulzem a Josefem Zítkem pokrývá poměrně krátké období let 1864–1870. Lemují je z jedné strany Zítkův návrat z italské studijní cesty (1859–1862) a Schulzovo zakončení studií na vídeňské

Obr. 8. Zítkův telegram Schulzovi ohledně uvolněného místa asistenta architektury na české pražské polytechnice (12. 7. 1869). Zdroj: ANM, Josef Schulz, inv. č. 393.

akademii (1861–1864), z druhé pak Schulzův návrat ze studijní cesty po Itálii a Zítkův odchod na německou polytechniku od akademického roku 1869/1870. Zcela soliterně byla ještě dochována Zítkova korespondenční zálepka Schulzovi o narození druhorozeného syna Rudolfa z roku 1888.

Z dalších dokumentů privátní povahy mají pro dokreslení vzájemné spolupráce význam také Schulzův soupis vlastních projektů a zejména oboustranně dochovaná korespondence Josefa Schulze s rodiči. Ediční zpracování by si zasloužily jak korespondence, tak Schulzovy zápisníky, které však právě pro období šedesátých let (s výjimkou záznamů z cesty do Paříže) nejsou k dispozici. Zápisníky Josefa Zítka jsou již několik desítek let neznámé.⁶⁸

K známým společným projektům obou architektů nepřinášejí dopisy nic nového, nabízejí však dílčí vhledy do krátkého období pedagogické spolupráce, včetně pozadí obsazování kateder v turbulentním období utrakvistické

⁶³ NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, ID 20071218/02, Zápisník z let 1897–1899, Zápis z 11. 11. 1899.

⁶⁴ Citováno ze strojopisného přepisu deníku Josefa Schulze z let 1908–1911, vyhotoveného A. Kubičkem a dnes zřejmě stejně jako originál neznámého. (Editováno v Z. DVOŘÁKOVÁ, Josef Zítek, s. 370). Toto Schulzovo asi nejsažnější hodnocení J. Zítka je v zásadě v souladu např. s publikovanými vzpomínkami Josefa Fanty (J. FANTA, Stavební bouda Národního divadla v Praze (Vzpomínka na tvůrce a spolupracovníky), Architektonický obzor č. 3–4, 1914, s. 21–28.), reeditovanými v cit. d. K. KSANDRA a Z. DVOŘÁKOVÉ.

⁶⁵ O. V., Výstava architektury a inženýrství, Volné směry 1898, č. 11, s. 524.

⁶⁶ Sr. Alois KUBIČEK, Dva dopisy Josefa Schulze Josef Zítkovi, 1959, Umění č. 3, s. 280–282.

⁶⁷ K osudům této pozůstalosti viz K. KSANDR et al., Architekt Josef Zítek, 1996, s. 56.

⁶⁸ K problematice dochování egodokumentů v pozůstalosti Josefa Zítka sr. práci Z. Dvořákové. Ta již pro svou monografii využila opisy dokumentů z pera Aloise Kubička (Z. DVOŘÁKOVÁ, Josef Zítek, s. 438, pozn. č. 5). Zajímavé je, že z Kubičkova výpisu cituje ale i v případě zápisníku Josefa Schulze z let 1908–1911, který se dnes rovněž ve fondu Josef Schulz nenachází (Tamtéž, s. 467, pozn. č. 22). Dohledat se ovšem nepodařilo ani jejich opisy v pozůstalosti Aloise Kubička uložené v MAS NTM, která byla roku 2002 stejně jako větší část Archivu architektury částečně postižena povodní.

Obr. 9. Obálka k dopisu Josefa Schulze otci (60. léta 19. stol.). Zdroj: ANM, Josef Schulz, inv. č. 98.

Obr. 10. Obálka od dopisu otce Josefu Schulzovi (60. léta 19. stol.). Zdroj: ANM, Josef Schulz, inv. č. 98.

pražské polytechniky i jejích bezprostředních národnostně profilovaných nástupkyň. Především pak vykreslují charakter vzájemně prospěšného vztahu mladého začínajícího architekta a jeho již etablovaného mentora. Zítkovi zajišťoval spolehlivý asistent možnost udržovat i při pedagogickém angažmá poměrně rozsáhlou a náročnou projekční činnost. Schulz díky Zítkovi získával drobné zakázky, po návratu z Vídně se usadil v Praze, neztratil kontakt s akademickou půdou a zároveň mohl uskutečnit svůj sen o cestě na Jih. Nemalý význam měla pro Schulze také Zítkova doporučení, ať už se jednalo o další cíle studijní cesty nebo o profesorské místo na pražské polytechnice. Zatímco Zítek se projevoval spíše jako sporadický a vytižený korespondenční partner, Schulzovy dopisy jsou poměrně obsáhlé. Platí to zejména o korespondenci z Itálie, která poskytuje vítaný doplněk k ostatním dokumentům ze Schulzovy studijní cesty.

Do předkládané edice byla kompletně zahrnuta veškerá dohledaná vzájemná korespondence Josefa Schulze a Josefa Zítka. Pro doplnění potřebných souvislostí byly zároveň editovány relevantní kratičké pasáže ze Schulzovy korespondence s rodiči.⁶⁹ Nutno však doplnit, že počáteční rešeršní fázi edice ovlivnily objektivní limity. Schulzův a Zítkův fond v NTM jsou i přes poměrně pohnuté osudy celku tzv. Archivu architektury NTM přístupné a v rámci možností zpracované, nikoli však klasicky uspořádané a velmi pravděpodobně také ne zcela kompletní. S ohledem na stávající situaci a v podstatě minimální průzkum zahraničních paměťových institucí,⁷⁰ je třeba předložený soubor chápat spíše jako studijní materiál a zdroj další badatelské inspirace. Schulzovy dopisy rodičům pocházejí z Archivu Národního muzea.⁷¹ Z téhož zdroje je i část korespondence se Zítkem (dopisy č. 17, 29, 32, 36–39).⁷² Dopisy č. 13–16 a 18 jsou uloženy v Muzeu architektury a stavitelství NTM.⁷³ Listy č. 22 a 34 jsou uloženy ve sbírce Divadelního oddělení

Národního muzea.⁷⁴ Schulzova gratulace k narození Zítkova syna (č. 35) by měla být součástí majetku rodiny Zítkových.⁷⁵

Veškeré editované dopisy jsou dochovány v čistopisech s výjimkou konceptu Schulzova listu Zítkovi z 10. 9. 1869. Běžnou korespondenci doplňuje jediný Zítkův telegram a čtyři Zítkovy vizitky se stručnými zprávami, spíše přáními. Pečlivý rukopis Josefa Schulze neskýtá zásadní editorské zásludnosti. Dopisy psané Zítkem jsou spíše stručnější a svým rukopisem také zběžnější. Josef Schulz korespondoval až do osmdesátých let v podstatě výhradně německy, stejně tak tomu bylo i u Josefa Zítka. Také pasáže z korespondence s rodiči jsou v němčině. Čeština v privátních dokumentech Josefa Schulze převládala až v roce 1893, jak dokládají jeho zápisníky i korespondence se sestrou Antonií (1842–1929).⁷⁶ Také Zítkovy dopisy Schulzovi jsou v němčině, s výjimkou listů č. 35 a 36, které jsou již stylizovány česky. Schulz v době svého pobytu v Itálii používal v písemném kontaktu také italštinu, zejména v dopisech rodičům a sestřám. Italština pronikla lehce i do komunikace se Zítkem.⁷⁷

Pro účely edičního zpřístupnění byla korespondence přeložena do češtiny. Němčina originálu nevykazuje ani u jednoho z korespondentů zásadní odchylky od běžného dobového standardu. V případě dvou dopisů editovaných dříve Aloisem Kubičkem byl opatřen překlad nový s přihlédnutím k původní verzi. Pro uspořádání textů bylo zvoleno nejlogičtější chronologické vodítko. V jedné řadě je tedy prezentována korespondence mezi Zítkem a Schulzem i relevantní

⁶⁹ Výňatky jsou výslovně označeny již v hlavičce příslušného dokumentu. Pokud se jedná o více pasáží z jednoho dopisu, pak jsou graficky oddělené příslušnými editorskými značkami. Jak bylo uvedeno výše, korespondence s rodiči by zasluhovala samostatné ediční zpracování. Vzhledem k jejímu rozsahu – jen pro zde sledované období let 1864–1870 dosahuje na straně přijatých i odeslaných dopisů počtu více než 140 kusů – ji není možné na tomto místě publikovat in extenso.

⁷⁰ Srv. čerstvý nález Schulzova fotografického alba Belvederu P. Trnkovou prezentovaný v její studii zde.

⁷¹ ANM, Josef Schulz, inv. č. 96.

⁷² ANM, Josef Schulz, inv. č. 393.

⁷³ NTM, MAS, AA, f. 65 Zítek, ID 200740802/13 (č. 13), ID 20070302/05 (č. 14–16 a 18).

⁷⁴ Národní muzeum, Historické muzeum, Divadelní oddělení, sign. H6p-2/59.

⁷⁵ Srv. Z. Dvořáková, Josef Zítek, s. 465, pozn. č. 2. Editováno v Karel Ksandr et al., Architekt Josef Zítek, 1996, s. 16.

⁷⁶ Srv. NTM, MAS, AA, f. 46 Schulz, Zápisník z let 1893–1895, ID 20071218/02 a ANM, f. Josef Schulz, inv. č. 98.

⁷⁷ V dotčených pasážích byla tato skutečnost vyznačena, resp. do poznámky uvedeno originální znění.

úryvky z Schulzovy korespondence s rodiči. Veškeré úpravy proběhly v souladu s platnými edičními pravidly.⁷⁸ Nemnohé zkratky byly v rámci překladu rozepsány.

Archivní prameny

Archiv Národního muzea, fond Josef Schulz
Národní muzeum, Divadelní oddělení, sign. H6p-2/59, dopisy Josefa Schulze Josefu Zítkovi
Národní technické muzeum, Muzeum architektury a stavitelství, fond Josef Schulz
Národní technické muzeum, Muzeum architektury a stavitelství, fond Josef Zítek
Ústav dějin umění AV ČR, Oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth

Tištěné prameny

Tagesbote aus Böhmen 1868
Architektonický obzor 1904, 1906, 1914
Volné směry 1896–1897, 1898
Styl 1910, 1911
Österreich-Ungarn / Central-Comité der Weltausstellung zu Paris 1867 [Editor], Bericht über die Welt-Ausstellung zu Paris im Jahre 1867 (Band 1): Einleitung (I). Die Kunstwerke und die histoire du travail (II). Instrumente für Kunst und Wissenschaft (III) — Wien, 1869, Heft II
Bericht über die XIV. Versammlung deutscher Architekten und Ingenieure, abgehalten am 30., 31. August, 1. nud 2. September 1864 zu Wien, Wien 1865
Přehled přednášek na cis. král. Českém polytechnickém ústavu v Praze: pro školní rok, Praha 1866, 1865–1875(1866/67)

Literatura

Miroslav ANGER a Jindřich ANGER, ed., Josef Mánes – dopisy, Praha 1998.
Marie BENEŠOVÁ, Lenka HORNYCHOVÁ, K historii návrhů výstavby, přestaveb a dostavby Národního divadla, Staletá Praha XVI 1986, č. 1, s. 237–255.
Michaela CÁSKOVÁ, Václav Roštlapil: český architekt historizujících slohů a nastupující moderny, diplomová práce Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2020.
Ignaz Philipp DENGEL, Max DVORÁK a Hermann EGGER, Der Palazzo di Venezia in Rom, Wien 1909.
Zora DVORÁKOVÁ, Josef Zítek: Národní divadlo a jeho tvůrce, Praha 1983.
Antonín ENGEL, Škola architektury, Styl: Časopis pro architekturu, stavbu měst a umělecký průmysl 1911, č. 1, s. 182–184.
Josef FANTA, Stavební bouda Národního divadla v Praze, Architektonický obzor, č. 13, 1914.
Jiří HILMERA, Česká divadelní architektura =: Czech Theatre Architecture, Praha 1999.
Martin HORÁČEK, Přesná renesance v české architektuře 19. století. Dobová diskuse o slohu, Olomouc 2012.

Karel CHYTIL, Palazzo di Venezia v Římě, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, č. 3, 1910.
František JÍLEK – Václav LOMIČ, Dějiny ČVUT, díl I/sv. 1/, Praha.
Pavel KALINA, Antonín Barvitiuz: plány a skici pro Palazzo Venezia v Římě, Praha, 2023.
Jiří T. KOTALÍK, Josef Zítek (4. 4. 1832 – 2. 8. 1909), český architekt evropského formátu, Zprávy památkové péče 2010, 70(1), s. 3–10.
Eva KRTOLOVÁ, Architekt Josef Zítek, Praha 1954.
Karel KSANDR et al., Architekt Josef Zítek, jeho rodina a Lčovice: sborník vydaný při příležitosti 100. výročí úmrtí Josefa Zítka, Lčovice 2009.
Karel KSANDR, Josef Zítek: architekt, pedagog a památkář, Praha 2009.
Karel KSANDR et al., Architekt Josef Zítek: katalog díla, Praha 1996.
Alois KUBIČEK, Architekt Josef Zítek (1832–1932), Praha 1932.
Alois KUBIČEK, Architekt Josef Zítek, Umění: sborník pro českou výtvarnou práci. Praha: J. Štenc, 1931–1932, č. 5.
Alois KUBIČEK, Dva dopisy Josefa Schulze Josefu Zítkovi, 1959, Umění č. 3, s. 280–282.
Václav LOMIČ – Pavla HORSKÁ, Dějiny Českého vysokého učení technického, 1. díl, sv. 2, Praha 1978.
Anonym, heslo „Zítek Josef“, Meyers grosses Konversationslexikon, 1905, Bd. 20, s. 962.
Jindřich NOLL, Josef Schulz 1840–1917, Praha 1992.
Marcel PENCÁK, Nástup architektonické moderny a c. k. Česká vysoká škola technická, Umění: časopis Kabinetu pro teorii a dějiny umění Československé akademie věd, 2008, č. 6, s. 514–528.
Hellmut SEEMANN – Thorsten VALK, ed, Das Zeitalter der Enkel: Kulturpolitik und Klassikrezeption unter Carl Alexander, Göttingen, 2010.
Adelheid VON SCHORN, Das nachklassische Weimar, zweiter Teil: unter der Regierung von Karl Alexander und Sophie, Weimar 1912.
Ivan Šťoviček a kol., Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. stol. pro potřeby historiografie, Praha 2002.
Petra VÁCHOVÁ, Fond architekta Josefa Schulze. Tvůrce budovy Národního muzea v archivních dokumentech. Časopis Národního muzea. Řada historická, 2023, č. 1–2, s. 3–24.
Albert Vojtěch VELFLÍK, Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií a ústavů v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno: pamětní spis na oslavu založení stavovské inženýrské školy v Praze před 200 lety a 100-letého trvání polytechnického ústavu Pražského. Díl první, Od prvního vyučování inženýrským vědám v Rakousku 1686, až do zakončení utraquistického období polytechnického ústavu v království Českém r. 1869, Praha 1906–1909.

⁷⁸ Ivan Šťoviček a kol. Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. stol. pro potřeby historiografie, Praha 2002.

Albert Vojtěch VELFLÍK a Jan KOLÁŘ, Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií a ústavů v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno: pamětní spis na oslavu založení stavovské inženýrské školy v Praze před 200 lety a 100-letého trvání polytechnického ústavu Pražského, Praha, 1910; 1925. Sv. 1–2.

Pavel VLČEK a kol., Umělecké památky Prahy, Malá Strana, Praha 1999.

Zdeněk WIRTH, Italia magistra. Italská cesta Josefa Schulze, Umění: sborník pro českou výtvarnou práci (Jan Štenc), č. 17, 1945–1947, s. 177–189.

Gabriela WOHANKOVÁ, Stavební dílo Czernin-Morzinů ve Vrchlabí ve 2. pol. 19. století s kontextem architekta

Stephana Tragla, diplomová práce na KTF UK, Praha 2022.

Konstant von WURZBACH, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Wien 1891, 60. Theil, S. 185.

Internetové zdroje a databáze

<https://www.architektenlexikon.at/>

<http://digi.nacr.cz/prihlasky>

<https://www.theatre-architecture.eu>

<https://www.pamatkovykatalog.cz>

<https://high.org/collection/the-veiled-rebekah>

<https://www.archivinformationssystem.at>